

บทที่ 1

บทนำ

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาชนบทและการพัฒนาประเทศในยุคการแข่งขันและการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันนั้น ชุมชนและประเทศจะพัฒนาไปได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาบนฐานความรู้ที่ได้จากภูมิปัญญา ภายในและการปรับใช้ภูมิปัญญาภายนอก รวมถึงการมีการจัดการความรู้ที่เหมาะสม ทั้งในระดับ ครัวเรือน กลุ่ม ชุมชน และเครือข่าย

ในอดีตที่ผ่านมา ชุมชนมี “การจัดการความรู้ชุมชน” โดยชุมชนจะสร้างชุดความรู้ของตนเองใน การที่จะอยู่ร่วมกัน มีการจัดระบบให้สัมพันธ์กับชุมชน และสนองการดำรงชีวิตร่วมกัน ซึ่งเป็นการมอง เจริญระบบหรือองค์รวม ไม่ใช่มองแบบแยกส่วน ต่อมา มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี 2504 กระบวนการในการพัฒนาที่ “เอาเงินเป็นตัวตั้ง” มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน ไฟฟ้า ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่ไม่ดี แต่ปัญหา คือ สมาชิกชุมชนรู้ไม่เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ไม่มีภูมิคุ้มกัน ไม่รู้จักเลือกรับ เลือกปฏิเสธ แต่รับทั้งหมด สินค้าอุปโภคบริโภค ความทันสมัยจึงทยอยเข้าไปในชุมชน การศึกษาในระบบ โรงเรียนทุกระดับเป็นการศึกษาที่แยกออกไปจากชุมชน เป็นชุดความรู้จากภายนอก ที่นำมาใช้ในชุมชนไม่ได้ เพราะไม่ได้นำความรู้ของชุมชนมาสานต่อและไม่ได้สร้างระบบ ความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อธรรมชาติ มีการพัฒนาระบบสินเชื่อก่อ การเกษตรแผนใหม่และปลูกพืชเชิงเดี่ยว

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้ชุมชนพึ่งตัวเองหรือพึ่งกันเองน้อยลง ตัวใครตัวมัน พึ่งความรู้ เทคโนโลยีจากภายนอก เห็นแก่ความสนุกสะดวกสบาย ความรู้ในระบบ โรงเรียนอยู่นอกระบบชุมชน เป็นการศึกษเพื่อส่งออก เหมือนส่งออกสินค้า ฉะนั้น โรงเรียนคือ โรงงานอุตสาหกรรม ขาดจิตวิญญาณ ของการพัฒนาคน ธุรกิจการตลาดกำหนดการผลิตชุมชน ชาวบ้านจึงทำนา 2 – 3 ครั้ง แต่ยิ่งทำ ยิ่งมี หนี้สินมากขึ้น ชุมชนบริโภคสินค้าภายนอก ถูกแย่งชิงทรัพยากร ฐานชีวิตชุมชนค่อยๆ แคบลงทุกที และภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลง ชุมชนถูกจัดการด้วยระบบเงินตราและชุดความรู้จากภายนอก ชุมชนพึ่งตนเองไม่ได้ พึ่งกันเองน้อยลง ขาดความสามารถในการสร้างความรู้ของตนเอง ต้องพึ่งพิง ความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก (สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์ 2546 : 8-15) ดังนั้น การจัดการความรู้ชุมชน จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตัวเองได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพัฒนาประเทศที่มุ่งสู่การส่งเสริมให้เกิดการจัดการความรู้ขึ้นในองค์กร ต่างๆ รวมถึงในภาคประชาชน ได้ดำเนินการมาระยะหนึ่งแล้วก็ตาม แต่การพัฒนายังมีปัญหาอุปสรรค ทั้งนี้เนื่องจากองค์ความรู้และการศึกษาอย่างบูรณาการ รวมทั้งรูปแบบการจัดการความรู้ของชุมชนที่

เหมาะสม ยังไม่มีการศึกษาแบบบูรณาการที่ชัดเจน จึงเห็นสมควรจัดทำโครงการวิจัยและพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน เพื่อศึกษาว่าการสร้างองค์ความรู้และการจัดการความรู้ชุมชนที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน เป็นอย่างไร มีการใช้ภูมิปัญญาในและนอก ะไรบ้าง ภูมิปัญญาของชุมชนดำรงอยู่และสืบทอดได้อย่างไร รูปแบบการจัดการความรู้ชุมชนที่ดี (best practice) เป็นอย่างไร รวมทั้งศึกษาว่า ปัญหา เงื่อนไขและปัจจัยในการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนเป็นอย่างไร และชุมชนมีแนวทางการแก้ไขปัญหายังไง เพื่อนำไปสู่คำตอบว่า รูปแบบการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร ซึ่งจะเป็นผลให้ชุมชนในพื้นที่ปฏิบัติการเกิดการพัฒนาการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน อันจะนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งต่อไป

2. ปัญหาการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ มุ่งที่จะตอบปัญหาการวิจัยต่อไปนี้

- 1) การสร้างองค์ความรู้และการจัดการความรู้ชุมชนที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน เป็นอย่างไร
- 2) มีการใช้ภูมิปัญญาในและนอก ะไรบ้าง
- 3) ภูมิปัญญาของชุมชนดำรงอยู่และสืบทอดได้อย่างไร
- 4) รูปแบบการจัดการความรู้ชุมชนที่ดี (best practice) เป็นอย่างไร
- 5) ปัญหา เงื่อนไข และปัจจัยในการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน เป็นอย่างไร และชุมชนมีแนวทางการแก้ไขปัญหายังไง
- 6) รูปแบบการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนที่เหมาะสม เป็นอย่างไร

3. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาการสร้างและการจัดการความรู้ชุมชนที่ผ่านมา
- 2) เพื่อศึกษาการใช้ภูมิปัญญาในและนอก
- 3) เพื่อศึกษาการดำรงอยู่และการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน
- 4) เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการความรู้ชุมชนที่ดี (best practice)
- 5) เพื่อศึกษาปัญหา เงื่อนไข ปัจจัยและแนวทางการแก้ไขปัญหาในการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน
- 6) เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนที่เหมาะสม

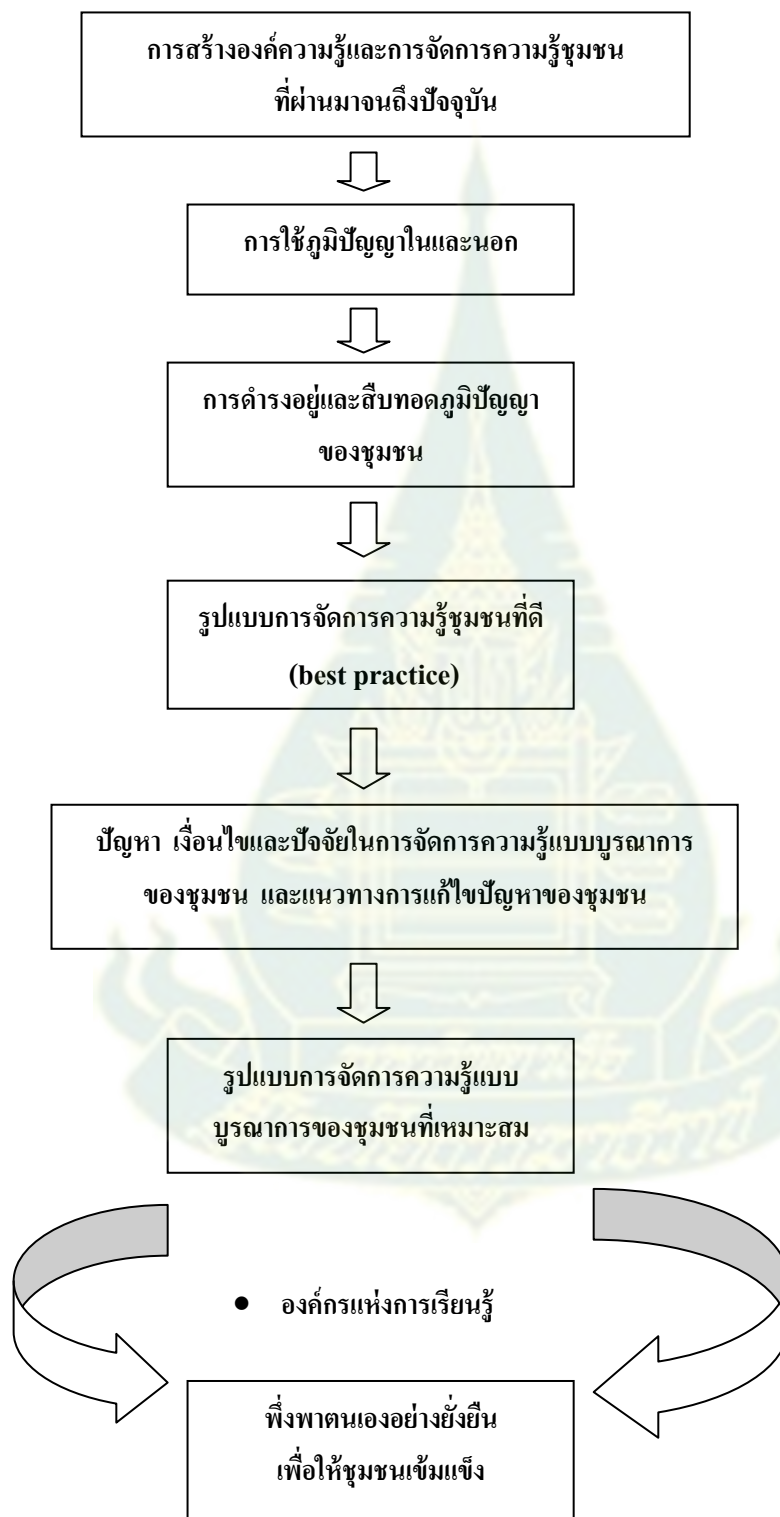
4. เป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ของการวิจัย

เป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ / ของแผนงานวิจัย มีดังนี้

- 1) ส่งเสริมให้มีการสืบค้น ทบทวน ต่อยอดและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้านและความรู้ภายนอก เพื่อทำให้เกิดการจัดการความรู้ในกลุ่ม ชุมชน และเครือข่าย
- 2) เสริมสร้างศักยภาพของกลุ่ม ชุมชน และเครือข่าย รวมถึง ศักยภาพของผู้นำ และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่เป้าหมาย โดยกระบวนการจัดการความรู้
- 3) เสริมสร้างการเรียนรู้ ร่วมกันของสมาชิก กลุ่ม ชุมชน เครือข่าย และ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทุกระดับ และนักวิจัยในโครงการ
- 4) ปรับปรุงวิธีการ กระบวนการปฏิบัติงาน พัฒนาและส่งเสริมการเกษตร รวมถึงการนำเสนอ เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนา นโยบายของส่วนต่างๆ ที่เหมาะสม
- 5) ปรับปรุงพัฒนาหลักสูตร วิธีการสอนในสาขาวิชาการพัฒนาชนบท การส่งเสริมการเกษตร ให้เหมาะสม ทั้งในระดับปริญญาตรี โท เอก

5. กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

6. ขอบเขตการวิจัย

6.1 ขอบเขตการวิจัยเชิงเนื้อหา

โครงการวิจัยนี้ มุ่งที่จะตอบปัญหาการวิจัยดังนี้

1. การสร้างองค์ความรู้และการจัดการความรู้ชุมชนที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน เป็นอย่างไร
2. มีการใช้ภูมิปัญญาในและนอก อะไรบ้าง
3. ภูมิปัญญาของชุมชนดำรงอยู่และสืบทอดได้อย่างไร
4. รูปแบบการจัดการความรู้ชุมชนที่ดี (best practice) เป็นอย่างไร
5. ปัญหา เงื่อนไขและปัจจัยในการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน เป็นอย่างไร และชุมชนมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาอย่างไร
6. รูปแบบการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนที่เหมาะสม เป็นอย่างไร

6.2 ขอบเขตเชิงพื้นที่

1) พื้นที่ศึกษาทั่วไป ดำเนินการศึกษาใน 4 ภาค คือ

จังหวัดในภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก และ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2) พื้นที่วิจัยเชิงปฏิบัติการ ใน 4 ภาค

ภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดชัยนาท ดำเนินการใน 1 ชุมชนปฏิบัติการ และประเมินผลโดยเปรียบเทียบกับชุมชนควบคุม 1 ชุมชน

ภาคตะวันตก ได้แก่ จังหวัดสุพรรณบุรี ดำเนินการใน 1 ชุมชนปฏิบัติการ และประเมินผลโดยเปรียบเทียบกับชุมชนควบคุม 1 ชุมชน

ภาคตะวันออก ได้แก่ จังหวัดปราจีนบุรี ดำเนินการใน 1 ชุมชนปฏิบัติการและประเมินผลโดยเปรียบเทียบกับชุมชนควบคุม 1 ชุมชน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดชัยภูมิ ดำเนินการใน 1 ชุมชนปฏิบัติการ และประเมินผลโดยเปรียบเทียบกับควบคุม 1 ชุมชน

รวม 4 จังหวัด ปฏิบัติการใน 4 ชุมชน และประเมินผลโดยเปรียบเทียบกับชุมชนควบคุม 4 ชุมชน รวม 8 ชุมชน

7. นิยามศัพท์

ผู้นำ หมายถึง บุคคลซึ่งเป็นศูนย์กลาง ริเริ่มให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและกำหนดแนวทางในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน โดยสามารถชักชวนและชี้นำความคิดและพฤติกรรมของคนในชุมชนให้ดำเนินกิจกรรมในการประกอบอาชีพได้ตามต้องการ

กลุ่ม หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่มีความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ต่อกัน และมีพฤติกรรมตลอดจนการกระทำของแต่ละบุคคลเพื่อไปสู่วัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ร่วมกัน

เครือข่าย หมายถึง การประสานงานความร่วมมือระหว่างบุคคล กลุ่มและองค์กรที่มีกิจกรรมคล้ายคลึงกันและเชื่อมโยงขยายผลการทำงานหรือแนวคิดไปสู่กลุ่ม องค์กรอื่นๆ เพื่อเสริมสร้างพลังในการแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ โดยผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน การมีส่วนร่วม และกระบวนการรวมกลุ่มที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกันของทุกฝ่าย

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในที่ใดที่หนึ่ง โดยมีความรู้สึกผูกพัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความรู้สึกนึกคิดและสนใจในสิ่งหนึ่ง หรือหลายๆ สิ่งที่คล้ายกัน มีการปฏิบัติต่อกันด้วยความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น

ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การรวมตัวคน และองค์กรต่างๆ ในชุมชนที่มีประชาชนของชุมชนเป็นแกนนำ เพื่อร่วมกันดำเนินการและจัดกิจกรรมอันก่อให้เกิดการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชนในด้านต่างๆ โดยเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และจัดทำเป็นประจำ

ความรู้ชุมชน หมายถึง ความรู้ของชุมชนที่มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปนี้ คือ เป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติ เป็นความรู้ที่ไม่อ้างความเป็นสากล เป็นความรู้ที่ไม่อยู่ในลายลักษณ์อักษรและมีมุมมองเกี่ยวกับศาสนธรรม

การจัดการความรู้ชุมชน หมายถึง การจัดการเพื่อให้ได้ประโยชน์จากความรู้ชุมชน ในการประกอบอาชีพ หรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เนื่องจากความรู้ชุมชนไม่หยุดนิ่ง มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง พัฒนาความรู้ อาจเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสม สร้างขึ้นเองในชุมชน หรืออาจนำมาจากชุมชนอื่น และทำให้ความรู้ชุมชนเกิดประโยชน์กว้างขวางขึ้น ดีขึ้น เป็นกระบวนการนำทุนทางปัญญา ไปสร้างมูลค่าและเพิ่มคุณค่า โดยใช้ความรู้เป็นเครื่องมือ พัฒนาคบ ครอบครัวยุคและชุมชน

ภูมิปัญญาใน หมายถึง ความรู้/องค์ความรู้/ภูมิปัญญาที่คนในชุมชนที่ศึกษา ใช้ในการดำรงชีวิต ประกอบอาชีพ หรือจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ภูมิปัญญานอก หมายถึง ความรู้/องค์ความรู้/ภูมิปัญญา/วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ที่มีการใช้อยู่นอกชุมชนที่ศึกษา และมีการนำเข้ามาในชุมชนที่ศึกษา โดยคนในชุมชน หรือทีมนักวิจัย หรือ องค์กรต่างๆ เพื่อให้คนในชุมชนที่ศึกษาได้ใช้ ซึ่งอาจเป็นการใช้โดยตรงหรือนำมาปรับปรุง คัดแปลงหรือพัฒนาภูมิปัญญาใน ให้เป็น ความรู้/องค์ความรู้/ภูมิปัญญาใหม่ ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้

8. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้รูปแบบการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนที่สามารถนำไปปรับใช้ในพื้นที่ปฏิบัติการและพื้นที่อื่นที่มีสภาพคล้ายคลึงกัน รวมถึงการนำไปเผยแพร่ทางสื่อและช่องทางอื่นๆ ต่อสาธารณะต่อไป ทั้งในระหว่างดำเนินการวิจัยและเมื่อการวิจัยเสร็จสิ้นลง
- 2) องค์กรชาวบ้าน องค์กรบริหารส่วนตำบล และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ปฏิบัติการและพื้นที่อื่นที่มีสภาพคล้ายคลึงกัน สามารถนำผลการวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยและเงื่อนไขในการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน ไปใช้เป็นแนวทางในการวางแผน และดำเนินงานให้เหมาะสมต่อไป
- 3) ชุมชนในพื้นที่ปฏิบัติการ เกิดการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน อันจะนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งต่อไป
- 4) เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทั้งในส่วนของชุมชน และระหว่างคณาจารย์ นักวิจัย รวมทั้งนักวิจัยกับชุมชนเป้าหมาย
- 5) สามารถใช้เป็นข้อมูลในการเสนอแนะเชิงนโยบายระดับต่างๆ ทั้งในระดับท้องถิ่นถึงระดับส่วนกลาง ในการดำเนินงานการจัดการความรู้แบบบูรณาการของชุมชน
- 6) สามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นกรณีศึกษาและใช้ในการเรียนการสอนสำหรับ นักศึกษาในระดับปริญญาตรี โทและเอก สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสาขาวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป